

*Коломієць Сергій
(Ніжин)*

ОРГАНІЗАЦІЇ ЕСЕРІВ-МАКСИМАЛІСТІВ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ (1904–1917 рр.)

Сучасні дослідники ХІХ ст. першорядну увагу звертають, і не безпідставно, на зародження і розвиток національного руху, а водночас – певною мірою “губляться” загальноросійські політичні сили, які користувалися значним впливом в українських губерніях. Однією з них і є Союз соціалістів-революціонерів максималістів, діяльність якого практично ще не досліджувалась саме на ключовому рівні – регіональному. Пропоноване дослідження, виконане на матеріалах Чернігівщини, покликане посприяти розв’язанню цієї проблеми.

Питання про причини появи і сутність есерівського максималізму обговорювалося ще з моменту його виникнення як в середовищі самого неонародницького руху, так і між його опонентами, торкаючись лише теоретичної сторони цього явища. Перші спроби вивчення практичної його сторони, а саме діяльність місцевих організацій цього напрямку революційного руху, здійснили радянські вчені, серед котрих якісно виділяються праці А.Ф. Жукова, В.Н. Гінева, Д.Б. Павлова [1]. Але заідеологізована радянська історична наука не могла об’єктивно оцінити роль і значення даної течії в боротьбі з самодержавством. В російській історіографії цієї проблеми часто торкаються дослідники партії есерів (М.І. Леонов, К.Н. Морозов) та явища тероризму (О.В. Будницький, К.В. Жаринов) [2]. Лише нещодавно російські науковці звернули увагу на розробку цієї складної теми, видавши збірник документів і публіцистики [3]. Тим не менше, регіональні особливості виникнення та розвитку місцевих організаційних структур максималістів (зокрема, на території Лівобережної України) взагалі випадають з кола інтересів російських дослідників. Серед українських же науковців, котрі в своїх дослідженнях торкаються проблеми есерів-максималістів, можна зазначити Ю.Г. Сергієнка та С.В. Сусорова, які бачать їх, відповідно, в контексті радикалізму і всього неонародництва [4], детальніша ж розробка теми залишає бажати кращого.

Чернігівська губернія на початку ХХ ст. була однією з найвідсталіших губерній в соціально-економічному відношенні, що визначалося аграрним перенаселенням, низьким рівнем заробітної плати і малим відсотком освіченості населення [5]. Революція лише посилила радикальні настрої, які вилилися у повстання. Ці повстання з захопленням підтримували есери, які в своїй політичній програмі зробили ставку саме на селянство.

Політична ж організація останніх, на той час, ще була аморфною. Саме тому під «дахом» Партії соціалістів-революціонерів (ПСР) зібралось кілька споріднених, але в принципових питаннях ідейно протилежних груп: помірковані (в майбутньому енеси), центристи й радикали (максималісти).

З моменту зародження в 1904 р. максималістської течії в ПСР Україна для неї вже становила стратегічний регіон, про що свідчить перехід в тому ж році ряду есерівських організацій на максималістські позиції [6]. По мірі зростання максималістського руху роль українських губерній збільшувалася: якщо в 1905 р. тут діяли 4 організації даної течії, то в 1906 р. – 11, а в 1907 – 17 [7]. Тому не дивно, що делегація з Південної області була однією з засновників Союзу соціалістів-революціонерів максималістів 24 жовтня 1906 р. Трохи згодом, для координації дій, в Києві засновано й Обласне бюро ССРМ.

Розглядаючи становлення та розвиток політичної течії есерів-максималістів на Чернігівщині, то воно відбувалося неоднорідно, що й дозволило нам виділити кілька етапів. Перший етап – це час зародження, формування, організаційного оформлення, кількісного та якісного зростання рядів

максималістів, (1904-1907 рр.) Для другого етапу характерним є поступове згасання і припинення активної політичної боротьби (1908-1917 рр.)

Перша російська революція дала поштовх для розвитку місцевих організацій революційних партій. Саме тоді (1907 р.) в Чернігівській губернії виникають Клинецьська, Кролевецька, Конотопська, Новозибківська, Стародубська та Глухівська організації есерів-максималістів, що правда остання з'явилась трохи раніше (1905 р.) але саме в 1907 р. в неї вдихнули нове життя.

Звичайно, нові утворення не виникали на порожньому місці. Для цього вже існуючі організації посилали досвідчених ораторів в навколишні містечка і села з метою пропаганди максималістських ідей. І де вони знаходили теплі відгуки, там і намагалися створити свою групу. Так, в 1907 р. приїжджою особою з Курська було засновано максималістську організацію в Шостці [8], навесні якийсь "Іван Титович" з м. Воронежа заснував "Північний Кролевецький бойовий загін партії соціалістів-революціонерів максималістів" [9]. Іноді в лави радикалів переходили соціал-демократичні організації. Прикладом може бути м. Семенівка, де існувало (на 1907 р.) кілька соціал-демократичних гуртків. Ще в 1906 р. в Семенівці виникла соціал-демократична організація, яка проводила збори під відкритим небом, на які іноді приходило до 60 чоловік. В своїх промовах оратори виступали за покращення служби в армії, скасування акцизу, висловлювалися ідеї проголошення республіки, введення двопалатного параметру, засуджували російсько-японську війну, іноді лунали заклики почати збройну боротьбу за ці цілі. Але в результаті активних дій поліції в 1907 р. організація розпалася на ряд дрібних гуртків. На чолі деяких з них були Е. Чайка, Ф. Шумейко, "Мойсей" (гурток виключно з євреїв). Більшість соціал-демократів, після заклику максималіста Митрофана Неруша перейшла на позиції місцевого терору [10].

Керівництво такими групами здійснювалося засновником організації чи обраним лідером, іноді вибирали виконавче бюро, хоча найвищу правову владу мали загальні збори (але вони рідко збиралися і були неефективним у підпільній діяльності). Після заснування угруповання максималістів у Семенівці [11] першим його очолив той же М. Неруш, якого після арешту в жовтні 1907 р. (М. Неруша затримали через співучасть у вбивстві дворянина Івановського, за що він був засуджений до смертної кари) [12] замінив невідомий молодий чоловік на ім'я "Олександр". Трохи згодом, організацію очолив "Мальчик" (відомий агентурі під ім'ям "Олеса-Поляка"), після вбивства якого ("Мальчика вбили 15 грудня 1907 р. в с. Антонівка під час нападу на селян братів Гончарових) керувати нею стали М. Бойко і С. Барсуков. Загальних зборів в цій групі не було. Всі питання вирішувалися головними членами організації чи у Миколи Бойка, чи у Сави Барсукова. Максималісти з Семенівки організаційно відносились до Новозибківської групи соціалістів-революціонерів максималістів, про що свідчить їх печатка, хоча й мали певну автеномію. В Новозибківській групі максималістів було Бюро в складі чотирьох осіб (Г. Карповець, М. Погуляєв, С. Щерба, А. Єременко). Глухівська організація союзу партії соціалістів-революціонерів максималістів час від часу збирала збори, для чого навіть вибиралась особа (десяцький), яка відповідала за їх скликання. На зборах обирався голова (першим "кружковцем" був Єгор Карповець, з 1908 р. ним став Митрофан Соломко), який і керував організацією [13].

Кожна група мала свого касира, який зберігав кошти з членських внесків, чи збирав гроші на партійні потреби. В "Семенівській групі" цим займався (з кінця 1907 р.) М. Потенко, в "Глухівській" – секретар Л. Карповець, після нього – Г. Ковбаса. Крім цього, кожна організація намагалася розробити свій статут чи програму, а також виготовити печатку. Виключенням була "Семенівська група", яка використовувала печатку Новозибківської організації [14]. Так, в статуті "Клинецької групи" пріоритетним завданням визначалася підготовка "бойового авангарду революції" шляхом збройної боротьби аж до економічного терору (як допоміжні методи допускалося видання прокламацій, поширення літератури, проведення занять і рефератів), а саму революцію окреслювали не як боротьбу

за владу, а як боротьбу “за землю і волю” [15]. В програмі Ілжувської організації основним завданням була ліквідація поміщицького землеволодіння, знищення теперішньої влади і зібрання після цього Установчих зборів [16].

В своїй діяльності організації есерів-максималістів Чернігівщини вдавалися до дрібного експропріаторства та місцевого терору і мало чим відрізнялися від інших периферійних угруповань цієї течії революціонерів, але разом з цим в кожній були свої специфічні риси. Тому цей аспект варто розглянути детальніше.

Почнемо з угруповання в м.Семенівка, яке входило до “Новозибківської групи соціалістів-революціонерів максималістів” (що підтверджують деякі джерела) та діяло на автономних началах. Протягом свого короткого існування (осінь 1907 – березень 1908 рр.) “Семенівська група” спрямувала всі свої сили на експропріації. Нею були здійснені напади на селянина біля Новгород-Сіверська, де було вбито “Мальчика” (керівника організації); на семенівських жителів Кузьменкових; на казенні винні лавки в с.Погорільці та с. Попівка; на садибу поміщика Болотова [17]. Іноді до цих справ залучалися і приїжджі особи з Новозибкова чи Шостки, та Гомеля. Після пограбувань кого-небудь гроші завжди забирав М.Безкровний (максималіст з Шостки) чи інші приїжджі. Явкою в Семенівці було: “Біля Троїцької церкви, знайти Наума Неруша, а у нього запитати Марфу щоб відвела до Миколи” [18]. Партийна кореспонденція йшла на адресу “Семенівка до востребования Степану Кекуху” та іноді на ім’я ще трьох осіб, які мали відносити листи в нерозпакованому виді Барсукову чи Бойко. У першого ж зберігалася і зброя, яка складалася з кількох револьверів системи “Наган” і “Бульдог”. Іноді особи, що приїжджали, привозили з собою партійну літературу, яка зберігалася в керівників цієї групи. В Семенівського угруповання були зв’язки з Новозибковом, Шосткою, Новгород-Сіверським, Клинцями, Гомелем [19]. Явочною квартирою була оселя “Васьки-техніка” (В.Рубльова) в Новозибкові.

Керівна ж організація в Новозибкові мала більш широкий спектр діяльності. В першій половині 1907 р. особливу увагу члени групи приділяли пропагандистській роботі [20], але, починаючи з літа, все частіше вдаються до терору. На відміну від семенівців “Новозибківська група” мала більший “кругозір”, контактувала не лише з сусідніми, але й з віддаленими організаціями (наприклад, зі Смоленськом, Петербургом) [21], відома, зокрема, спроба об’єднатися з соціалістами-революціонерами та гомельськими максималістами в м. Сновськ з метою спільної боротьби [22]. Значно активніше сюди надходила партійна література. Щоб розширити сферу підтримки вона не лише розповсюджувала різну нелегальну, переважно радикального спрямування, літературу, а й проводила агітаційні збори, організовувала робітничі союзи. Після арешту Сесі Ліфшиць, через яку максималісти отримували партійну літературу, було вилучено в неї дома ряд заборонених публікацій, що разом з перехопленими перед цим поштовою службою в посилці на її ім’я, склали 87 брошур злочинного спрямування (серед яких 23 – “Сущность максимализма”, 10 – “Прямо к цели”, 10 – “Задачи грядущего”, 5 – “Воля труда” та ін.), а також виявлено ряд листів, проект незакінченої промови чи звернення, різні рукописи і нотатки, де висвітлюються ідейні принципи організації, основні напрямки партійної діяльності та деякі її результати тощо [23]. В Новозибків література надходила на ім’я книжного магазину Раскіна для Лівшиць А.С. від книговидавництва “Зоря”, з підписом – Борис Подвицький. Для поповнення партійної каси “Новозибківська організація” вдавалася, крім експропріацій, до вимоги грошей в заможних осіб шляхом надсилання їм листів-погроз, до яких рідко хто не прислухався. Для кращого розуміння вище сказаного наведемо як приклад один з них: “Новозыбковская группа социалистов-революционеров максималистов обращается к вам с требованиями о выдаче 3000 рублей на партийные и народные нужды. Деньги должны быть принесены в понедельник, февраля, 25 дня в 7 часов вечера на тропинку через озеро, находящегося возле вашего дома. В случае неисполнения нашего требования Вам и Вашим детям грозит верная

смерть, куда бы вы не уехали. У Вас есть деньги, а у нас – бомбы, револьверы и кинжалы. В случае измены или провокации ТОВАРИЩИ Вам отомстят, уничтожив Ваших детей, Вас и весь дом, не оставив камня на камне. Вы должны выйти на тропинку. Вам скажут: «Сорок пять». Вы ответите: «Пятнадцать» и вручите деньги. В случае исполнения требования Вас никто не тронет» [24]. Хоча часом траплялися і прорахунки [25].

“Глухівська організація союзу партії соціалістів-революціонерів максималістів”, відповідно до своєї програми проводила подібну політику, але значну увагу приділяла і розповсюдженню прокламацій [26]. Дана організації діяла в пос. Шостці і в с. Локотках, що позначилось на її структурі. За свідченнями її члена Р.Д. Литовченка на 1908 р. в Локотках були максималісти-більшовики (бо ця група була більшою і вважалась сильнішою) на чолі з М. Соломком, а в Шостці – максималісти-меншовики, лідером яких був М. Безкровний. Для забезпечення ефективності боротьби за свої ідеї максималісти, користуючись тим, що багато їх членів працювало на Шостинському пороховому заводі, робили саморобні бомби, які використовували чи розповсюджували серед інших максималістських об'єднань [27]. З метою агітації, широко використовувався й потенціал друкованого слова. За свідченням поліцейного наглядача Липського, в Шостці неодноразово розкидалися листівки Глухівської організації максималістів. Під час арешту її членів було вилучено ризограф, на якому й друкувалися прокламації.

“Клинцівська бойова дружина” акцентувала свою боротьбу, крім експропріацій, ще й на знищенні в своїй місцевості осередків право-монархістських партій (в основному тут було протистояння з “Союзом Руського Народу”). Постійно члени партії організовували зібрання, зазвичай, в С. Гончарова, частими були контакти з новозибківськими максималістами, постійним зв'язковим з якими являвся І. Шкрєбенюк, який виходив з ними на контакт через С.Б. Лівшиць [28]. Дане угруповання, за даними Д.Б. Павлова, було досить численним і налічувало близько 100 осіб, що може свідчити про солідну матеріальну і соціальну базу, як для терористичної організації.

Що ж до “Кролевецької” групи, то зазначимо проголошення і втілення тактики безмежного терору не дозволило їй теж створити міцну соціальну опору, про що каже кількість членів, яка складала близько 16 бойовиків [29]. В організаційному плані максималісти теж орієнтувались на проведення зборів, які час від часу відбувались то в П. Тарабаня, то в С. Загрузея, то в Т. Івашко [30].

Про “Конотопську” організаційну структуру відомо досить мало. Заснована приїзджим з м. Курська вона, так і зберігала тісний контакт з цим містом, в результаті чого іноді конотопці разом з курськими революціонерами ходили й на партійні завдання (наприклад, спільно було пограбовано Гамаліївський монастир 10 травня 1907 р.) [31]. Судячи з малої кількості даних можна припустити, що вона не була провідною в максималістському русі.

Стосовно “Стародубської організації”, то на даний час про неї не має ґрунтовної і достовірної інформації. За даними Д.Б. Павлова, відомо лише, що вона існувала.

Якщо ми поставимо перед собою питання, а які ж верстви підтримували рух на Чернігівщині, то відповідь на нього не дуже буде розходиться із загальноімперськими показниками. Розглянемо це на прикладі Семенівської групи, з 20 членів якої 17 за походженням селяни і 3 – вихідці з міщан. За родом занять: 14 з них – робітники, 3 – інтелігенти, 2 – селяни і заняття однієї особи невідоме. За сімейним станом всі, крім одного, неодружені. Розрахунки показують, що склад організації за віком дуже молодий, оскільки 19 з 20 членів мають від 18 до 23 років, 4 – взагалі по 17, а лише 1 особа – 27 (ще про одного немає інформації). В національному відношенні переважають росіяни, їх тут 13, 2 – євреї і 1 – українець, а ще в 4-х національність невідома.

Нерозбірливість в методах, іноді необдуманість дій молодих революціонерів, організаційна роз'єднаність максималістів – все це полегшувало роботу каральних органів самодержавства. А якщо додати до цього, що влада особливо уважно ставилася до ССРМ, то ми відповімо на питання,

чому ці нові максималістські організації так швидко сходили в небуття. До того ж серед членів угруповання завжди знаходився той, хто під тиском слідчих розповідав про діяльність організації, викриваючи тих, викриваючи тих, кого поліція навіть і не підозрювала. Прикладами можуть бути Олександр Ладоха (17 років, Семенівська група [32] і Михайло Безкровний (20 років, з Шостки) [33], які були основними джерелами інформації відповідно про Семенівську та Новозибківську групи.

Ті з максималістів, хто потрапляв у руки правосуддя, жорстоко за це платили. Так, 7 членів “Глухівської групи” максималістів, арештованих в лютому 1908 р., були засуджені за антидержавну діяльність до каторги на термін від 2,8 до 8 років [34]. М.Безкровного і ще чотирьох максималістів з Новозибкова Київський військовий окружний суд засудив до 20 років каторги [35]. Чотирнадцять осіб з “Семенівської групи” були вислані з Чернігівської губернії на два роки без права проживання в столиці і губернських центрах, незважаючи на те, що суд не визнав їх винними у антидержавній роботі [36].

Таким чином, в умовах наростання революційних настроїв в українському суспільстві максималістський рух включає в сферу свого впливу й Чернігівщину, де незабаром виникає цілий ряд організацій цього напрямку. Не можна відкидати того, що значний вплив на їх появу і діяльність справили більш старі центри есерівського максималізму, такі, як Курськ, Воронеж, Гомель, Київ та інші. Як і більшість організацій ССРМ, угруповання Чернігівської губернії були периферійними, що визначало дріб’язковий характер їх діяльності. Як і скрізь, в партії Союзу СРМ йшли в основному молоді, немає люди, як правило, вихідці з бідних та середніх станів, зазвичай не обтяжені сім’єю. Але тактичні прорахунки в організації партії, визначенні методів боротьби все більше подрібнювали максималістські організації, далі відривали їх від мас. Відсутність досвідчених керівників, єдиної управлінської структури, а з іншої сторони – посилення репресій закономірно вели до їх викриття. Тому, проіснувавши рік чи півтора, більшість організацій Чернігівщини зазнають краху.

Анотація

В даній статті автор висвітлює одну з мало досліджених сторінок нашої історії, а саме – діяльність місцевих осередків Союзу соціалістів-революціонерів-максималістів на Чернігівщині. Адже саме в цій губернії, починаючи з 1904 р., стають досить поширеними ідеї максималізму, в результаті чого тут виникає ряд організацій. Досліднику вдалося виявити регіональні особливості формування та розвитку організацій есерів-максималістів, їх соціального складу та діяльності.

Annotation

In this article the author describe one of the actually questions of regionally history of Ukraine – activity of the bodies of the Union socialists-revolutionists maximalists of the Chernihiv region. The resiorcher tried to discover the regional features of the process of the emergine of organizations esieres-maksimalists.

¹ Гинев В.Н. Борьба за крестьянство и кризис русского неонародничества (1902 – 1914 гг.) / Под ред. Ганелина Р.Ш. – Л., 1983; Жуков А.Ф. Идеино-политический крах эсеровского максимализма. – Л., 1979; Павлов Д.Б. Эсеры-максималисты в первой русской революции. – М., 1983.

² Леонов М.И. Партия социалистов-революционеров в 1905-1907 гг. М.: РОССПЭН, 1987; Морозов К.Н. Партия социалистов-революционеров в 1905-1914 гг. – М.: РОССПЭН, 1998; Будницкий О.В. Терроризм в российском освободительном движении: идеология, этика, психология (вторая половина XIX – начало XX в.). – М.: РОССПЭН, 2000; Жаринов К.В. Терроризм и террористы. – Минск, 1999.

³ Союз эсеров-максималистов. Документы, публицистика (1906-1924 гг.) – М.: РОССПЭН, 2002.

⁴ Сергієнко Ю.Г. Політична етика лівого радикалізму в суспільному житті України (початок XX – 60-ті роки). Історичний аспект. – Луганськ, 1995; Сусоров С.В. Аграрно-селянська проблема в програмах і практичній діяльності неонародницьких партій в 1902 – 1907 рр. (На матеріалах України): Автореферат к. і. н. – 07.00.01 / ДДУ – Дніпропетровськ, 1994.

- ⁵ Лось Ф.Е. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба. – К., 1955. – С. 328; Касьянов Р. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть: соціально-політичний портрет. – К., 1995. – С. 30.
- ⁶ Жуков А.Ф. Идеино-политический крах эсеровского максимализма. – Л., 1979. – С. 18.
- ⁷ Павлов Д.Б. Эсеры-максималисты в первой русской революции. – М., 1983. – С. 194 – 195.
- ⁸ Центральний державний історичний архів України в м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 1439, оп. 1, спр. 1546, арк. 9.
- ⁹ ЦДІАК України, ф. 276, оп. 1, спр. 174, арк. 6.
- ¹⁰ ЦДІАК України, ф. 317, оп. 1, спр. 5874, арк. 12.
- ¹¹ ЦДІАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 876, арк. 37.
- ¹² Там само. – арк. 28.
- ¹³ Там само. – арк. 221.
- ¹⁴ ЦДІАК України, ф. 317, оп. 1, спр. 5874, арк. 12.
- ¹⁵ ЦДІАК України, ф. 276, оп. 1, спр. 30, арк. 42.
- ¹⁶ ЦДІАК України, ф. 316, оп. 1, спр. 580, арк. 2.
- ¹⁷ ЦДІАК України, ф. 317, оп. 1, спр. 5874, арк. 12.
- ¹⁸ ЦДІАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 878, арк. 2.
- ¹⁹ ЦДІАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 876, арк. 37.
- ²⁰ Павлов Д.Б. Эсеры-максималисты в первой русской революции. – М., 1983. – С. 198.
- ²¹ ЦДІАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 1091, арк. 149; ЦДІАК України, ф. 276, оп. 1, спр. 30, арк. 27.
- ²² ЦДІАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 876, арк. 272.
- ²³ ЦДІАК України, ф. 318, оп. 1, спр. 1965, арк. 2-5.
- ²⁴ ЦДІАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 887, арк. 22.
- ²⁵ ЦДІАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 879, арк. 7-14.
- ²⁶ ЦДІАК України, ф. 316, оп. 1, спр. 580, арк. 114.
- ²⁷ Там само. – арк. 2 – 3.
- ²⁸ ЦДІАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 878, арк. 195.
- ²⁹ Там само. – арк. 255.
- ³⁰ Там само. – арк. 232 – 233.
- ³¹ ЦДІАК України, ф. 276, оп. 1, спр. 30, арк. 81.
- ³² ЦДІАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 876, арк. 33-37.
- ³³ Там само. – арк. 221–222.
- ³⁴ ЦДІАК України, ф. 316, оп. 1, спр. 580, арк. 89.
- ³⁵ ЦДІАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 876, арк. 272.
- ³⁶ Там само. – арк. 323.